

Економічна психологія та обізнаність як чинники формування економічної грамотності

Дмитро ЛАЗАРЕНКО,

доктор економічних наук, доцент, декан факультету психології, економіки і управління, завідувач кафедри обліку і аудиту,

Лариса СТЕПАНЕНКО,

кандидат психологічних наук, заступник декана факультету психології, економіки і управління, доцент кафедри психології

В умовах становлення Української держави, переходу до нових умов господарювання, реформування економіки проблема формування економічної грамотності сучасних фахівців є особливо актуальною. Створення і розвиток факультету психології, економіки й управління ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» пов'язані з новою економічною історією України.

Історія факультету почалася зі створення ініціативної групи, яка 1993 р. для задоволення потреб ринку праці запропонувала відкрити у Слов'янському державному педагогічному інституті нові спеціальності: облік і аудит, менеджмент, маркетинг, англійська і німецька мови, психологія та ін.

За час існування факультету змінювалися його назва і структура. У вересні 2013 р. було створено факультет психології, економіки та управління, в структурі якого об'єднано сім кафедр: психології, обліку і аудиту, менеджменту, прикладної психології, фундаментальних економічних дисциплін, управління навчальними закладами, педагогіки. Факультет очолює доктор економічних наук, доцент Д.О. Лазаренко.

Уже понад двадцять років у навчальному закладі здійснюється підготовка та перепідготовка економістів і психологів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» та «спеціаліст» за напрямками «Облік і аудит», «Менеджмент організацій», «Психологія», «Маркетинг»,

«магістр» за напрямками «Психологія», «Управління навчальними закладами». З 2014 р. планується підготовка магістрів за напрямом «Облік і аудит». За роки існування на денній і заочній формах навчання одержали освіту понад 5 тис. економістів і понад 3 тис. психологів.

Адаптація національної економічної системи до європейських і світових умов господарювання вимагає певних зрушень у мікроекономічних процесах, що забезпечать ефективну діяльність окремих підприємств та організацій. Ця проблема є особливо актуальною в період євроінтеграції України. Неготовність більшості учасників економічних відносин до функціонування в нових економічних умовах спричиняє багато проблем. Зокрема, це стосується

Лекцію на факультеті психології, економіки та управління проводить професор О.Г. Солодухова

фінансово-економічних операцій, до яких в умовах ринку залучаються всі працездатні громадяни.

Економіка і психологія нині тісно пов'язані з процесом трудової, господарської діяльності людини. Економічні процеси розглядаються як сфера громадського життя і суспільних відносин, в яких психологія відіграє роль «регулятора». Відбувається поступове формування нового напрямку психологічної науки, яка вивчає і дає відповіді на явища, що відбуваються з людиною в процесі її діяльності. У сучасній науці частіше акцентується на психологічній складовій економічної діяльності індивідів і соціальних груп, отже, йдеться про економічну психологію.

Економіка і психологія вивчають господарську поведінку суб'єктів економіки: в економіці – різні аспекти господарства і пов'язаної з ним діяльності людей, в психології – психологічне сприйняття цих процесів. Економіка є описовою наукою, що використовує формально-логічні методи, її висновки ґрунтуються на побудові логічних моделей. Психологія у своїх дослідженнях використовує експериментальні методи. Цю відмінність економісти намагаються подолати в останні десятиліття: по-перше, додаючи до економічних моделей психологічний чинник (наприклад, параметр очікування), по-друге, використовуючи емпіричні методи для створення економічних теорій та вивчення соціально-економічних аспектів поведінки. У такий спосіб відбувається зближення економіки й економічної психології також через методи дослідження.

Економіка і психологія мають спільне поле для дослідницького пошуку, вивчаючи поведінку індивідів і соціальних груп. На спонукання, рішення і вчинки економічних суб'єктів впливають емоції. Тож проблеми, що накопичуються у процесі економічного розвитку суспільства, засвідчують: без ретельного вивчення психологічних законів

господарської поведінки людей неможливо прогнозувати ефективні моделі економічного розвитку.

Відносини людей завжди перебувають в центрі уваги дослідників психологічної науки, але розглядаються вони зазвичай поза економічним контекстом. Тобто суб'єктивні стосунки людей, які фактично складаються в процесі економічних відносин (виробництва, обміну, розподілу і споживання), не вивчаються ні економічною теорією, ні психологією. Саме цю прогалину в науковому пізнанні мають заповнити знання з економічної психології, оскільки вони є новим типом знань, що принципово відрізняється від тих, що традиційно існували в економічній і психологічній науках.

Розвиток економічної психології є актуальним завдяки:

- особливості соціально-економічного розвитку (радикальні економічні перетворення, зміна економічних відносин, поява нових економічних суб'єктів);
- стану внутрішньої готовності і можливості психологічної науки;
- зацікавлення економічної науки в отриманні додаткових фактів, закономірностей для вирішення економічних питань, що залежать від психологічних чинників;
- особливості вітчизняного менталітету, який особливу увагу приділяє окремим економіко-психологічним феноменам і проблемам, а саме власності, бідності і багатству, грошам і ставленню до них;
- щоденна практична потреба (комерційні організації, наприклад, зацікавлені в швидкому розвитку окремих напрямів економічної психології, таких як психологія реклами, поведінка споживачів, накопичувальна поведінка).

Отже, можна констатувати, що поява економічної психології є закономірним феноменом.

*Психологічний тренінг
проводить професор А.Е. Мелоян*

На думку сучасного дослідника В.Автономова, в економічній науці, як і в інших дисциплінах, що належать до суспільних наук – соціології, політології, психології, предметом вивчення є економічна поведінка. Проте науковий підхід до прогнозування й опису людської поведінки потребує її узагальнення, типізації. На практиці це виявляється у використанні певної поведінкової гіпотези, що передбачає спрощене уявлення про людську природу [6].

Предметом вивчення економічної психології є закономірності відображення відносин суб'єктів господарювання. Але встановити їх можна, вивчаючи поведінку не окремої людини, а соціальних груп, виробничих колективів. І тому визначення різних аспектів економічної психології, наприклад ступеня

задоволення роботою, неможливе без урахування таких аспектів, як соціальні зміни в структурі суспільства, система розподілу соціальних благ, які є сферою соціологічних досліджень.

Аналіз функціонування економічних систем на макроекономічному рівні та їх ефективності дає підстави розглядати економічну психологію як дисципліну, що пояснює закономірності відхилення від економічних законів і законів економічної соціології з погляду унікальності людської поведінки на рівні великих груп, народів і держав.

За такого підходу предмет і об'єкт економічної психології наближається до таких наукових дисциплін, як філософія, політологія, історія, культурологія, етика, соціологія, і тих наук, що пов'язані з проектуванням та аналізом розвитку суспільно-економічних формацій та світовим розподілом праці залежно від різних економічних систем і форм господарювання.

У спільних дослідженнях економістів і психологів ініціативу частіше виявляли економісти. У 70-х роках ХХ ст. Л.Абалкін закликав економістів повніше враховувати психологічні особливості учасників господарської діяльності. Психологічні аспекти в економічній діяльності досліджували А.Аганбегян, Т.Заславська, А.Куликов, Г.Попов, В.Костакова, А.Китов.

Останніми роками значного розвитку набув складний фінансовий ринок. Те, що колись було простим та традиційним кредитом – іпотекою для фізичної особи чи кредитною лінією для бізнесу, перетворилося на «фінансові інструменти». Водночас створюються та виводяться на ринок складні фінансові інструменти, а традиційні фінансові послуги стають дедалі важчими для розуміння. Ринок заповнили інноваційні фінансові продукти, створені з метою спростити доступ та заохотити громадян активніше користуватися фінансовими послугами для задоволення власних потреб.

Для забезпечення існування громадян в сучасних економічних реаліях педагогічна наука має враховувати соціально-психологічні аспекти професійної освіти. Дослідники стверджують, що професіонал – це особистість, яка усвідомила своє життєве призначення, є суб'єктом своєї праці і володіє діяльністю загалом, осягнула свою моральну відповідальність за наслідки її реалізації, має свободу в створенні засобів її виконання, тобто здатна самостійно, відповідально й творчо проектувати й реалізовувати свою професійну діяльність [2].

Згідно з поглядами Е.Зеєра та А.Маркової, можуть бути виділені такі групи критеріїв професіоналізму:

1) *об'єктивні*, за якими визначають ступінь відповідності особистості вимогам діяльності (це показники ефективності діяльності: продуктивність, якість, надійність тощо);

2) *суб'єктивні*, за допомогою яких оцінюють ступінь відповідності діяльності вимогам особистості, її мотивам, схильностям, тобто те, наскільки

людина задоволена своєю працею. Ці критерії належать до показників, пов'язаних з рівнем свідомості та самосвідомості особистості, механізмами рефлексії, самооцінки тощо;

3) *результативні*, за якими з'ясовують, чи досягає людина бажаних нині для суспільства результатів у своїй праці;

4) *процесуальні*, за якими визначають, чи використовує людина для досягнення потрібних результатів соціально прийнятні засоби, прийоми, технології;

5) *нормативні*, за якими характеризують відповідність засвоєння людиною норм, правил, еталонів професії, уміння відтворювати високі еталони професії на рівні майстерності;

6) *індивідуально-варіативні*, за якими можна визначити, чи прагне людина індивідуалізувати свою працю, реалізувати у ній особисті потреби, проявити самобутність, розвиватися засобами професії;

7) *прогностичні*, відповідно до яких встановлюють, чи має (або чи шукає, досліджує, аналізує) людина перспективи розширення зони свого найближчого професійного розвитку;

8) *творчі*, за якими визначають, чи прагне людина вийти за межі своєї професії та збагатити її особистим внеском, використавши набутий досвід [1; 4].

Розглядаючи професійну діяльність майбутнього фахівця, Є.Романова за допомогою методу експертних оцінок виділила й згрупувала у блоки (залежно від їхнього психологічного змісту, а також на основі критеріїв, прийнятих у сучасній психології праці [5]) такі професійні завдання (у класифікації було застосовано аналогічні дані, отримані в дослідженнях А.Щербакової, Р.Каверіної, Н.Кузьміної [3]):

– *інформаційні*: повідомлення системи знань з основних наук, підвищення рівня знань за своїм профілем, тематична інформація (про нові події в країні і за кордоном, цікаві місця, пам'ятники історії, архітектури);

– *розвивальні*: формування особистості як свідомого суб'єкта поведінки і соціальної дії, формування та всебічний розвиток інтересів, схильностей, індивідуальних здібностей учнів, спостереження за психічним і фізіологічним розвитком (з подальшою корекцією);

– *дослідницькі*: вивчення новітніх досягнень у своїй галузі, постійне поповнення науково-методичних знань із застосуванням регулярного аналізу процесу та стану власної практичної роботи, а також досвіду колег, експериментальні дослідження;

– *конструктивні*: конструктивно-змістові (відбір та структурування матеріалу, планування), конструктивно-оперативні (прогнозування дій і поведінки об'єкта праці), конструктивно-матеріальні (проектування необхідної для успішної діяльності матеріальної бази);

– *комунікативні*: встановлення контакту з партнером, прийняття-передача інформації та

емоційних станів, вплив на поведінку та думки партнера, аналіз і управління міжособистісними відносинами у колективі;

– *організаційно-методичні*: участь у комплектації різних груп (класів, профільних класів, гуртків), організація й проведення тематичних заходів;

– *діагностичні*: діагностика психічних особливостей особистості (залежно від віку, статі), діагностика станів, відхилень від норми, медична та професійна діагностика, виявлення показників, що впливають на успішність різних видів діяльності;

– *консультаційні*: психологічне консультування, проведення медичних та професійних консультацій, педагогічне консультування, формування суспільно і соціально важливої професійної орієнтації, а також індивідуальних схильностей і можливостей індивіда;

– *корекційні*: здійснення психологічної корекції виховання і розвитку, компенсація дефектів навчання та виховання, медичної корекції, зміна режиму діяльності (навчання) у зв'язку з певним станом.

У контексті розвитку соціальної педагогіки педагогічна наука має спрямувати дослідження на вивчення соціально-економічних проблем. Різні науки в соціально-економічному контексті мають споріднені напрями досліджень і спільну проблематику. З одного боку, економічна наука повинна враховувати соціальні аспекти життя суспільства, фактори, передумови, цінності, що сприяють життєдіяльності й розвитку особистості, розкриттю її потенціалу, а з іншого – сучасна педагогічна освіта має сприяти формуванню в студентської молоді економічної грамотності, обізнаності й соціально-економічної культури. Це може стати передумовою для реалізації професійного і творчого потенціалу. Безперечно, освіта є своєрідним фундаментом і показником перспективного життя суспільства, тому ця проблема має вирішуватися, насамперед це стосується освітньої системи. Зокрема, потрібно досліджувати проблеми технологій організації розроблення економічних ідей, осмислення їх впливу на професійний розвиток творчої особистості студентів.

Означені тенденції відображені в такому основоположному документі, як Національна доктрина розвитку освіти. Мета державної політики полягає в створенні умов для розвитку особистості та її творчої самореалізації, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя.

Соціально-економічні процеси, що відбуваються в державі, спонукають до гуманізації змісту вищої освіти. Це зумовлює потребу впровадження комплексу інноваційних методів викладання у ВНЗ, оскільки в сучасних умовах рівень професійної освіти досить часто не відповідає потребам роботодавців або замовників. Освоюючи знання і практичні навички професії, майбутні фахівці прагнуть

оволодіти широким спектром новітньої інформації і в сфері ринкових відносин. Саме тому в нинішніх умовах актуальним є не лише перегляд змісту професійної підготовки студента, а й всебічне обґрунтування та впровадження ефективної *економічної складової* в загальній системі вищої освіти.

За критерієм професійної мети навчання нині визначають три рівні економічної освіти (підготовки): економічна підготовка студентів неекономічних спеціальностей; професійна освіта (економічний напрям); фахова економічна освіта. Здебільшого саме неекономічна спеціалізація може бути причиною «відірваності» сучасного студента від реалій соціально-економічної ситуації в країні, що нівелює його конкурентоспроможність як майбутнього фахівця в своїй галузі та негативно впливає на його життєву компетентність.

Згідно із системним підходом до процесу формування економічної грамотності розглядаються три типи економічної реальності, в яких виникають психологічні фактори:

– ринок (психологія споживача і психологія ведення домашнього господарства);

– бізнес (поведінка і психологічні особливості підприємця, укладення угод, ведення переговорів, конкуренція, комерційна таємниця та ін.);

– відносини «суспільство – громадянин» (податки, прибутки, інфляція, безробіття, вплив на населення заходів економічної політики).

Потреба в новому типі знань зумовлена тим, що економічні і психологічні знання, відокремлені один від одного штучними межами в номенклатурі наук, у господарській діяльності, мають застосовуватися в єдності. Саме тому процес управління потребує передусім таких знань, у яких би економічні методи господарювання досліджувалися з погляду сприйняття людей, тобто на основі особливостей їхньої психології. Такі знання може дати тільки економічна психологія.

Всі громадяни України певною мірою є учасниками соціально-економічних відносин. Ураховуючи солідарну систему соціального забезпечення, вони формують джерело, з якого здійснюються соціальні виплати або фінансування соціальних заходів.

Завдання економічної психології полягає в застосуванні психологічного методу до оцінювання економічної реальності та розроблення моделей або систем психологічного впливу на економічний світ. Економічна психологія, підґрунтям якої є економіка (теоретична і прикладна) та психологія, охоплює такі взаємопов'язані аспекти вивчення: 1) об'єктивні економічні процеси і закономірності, що не залежать від свідомості людей (об'єктивна економіка); 2) спонування, або мотиви діяльності економічної людини; 3) економічна свідомість особистості, що формується на основі життєвих переживань, накопиченого досвіду, подолання труднощів; 4) несвідомий початок у психіці індивіда та мас (ілюзії, ажіотаж, страхи і психози), що виникає з подій, які закріпилися в пам'яті, взаємозв'язків,

Студенти в абонементській залі бібліотеки

емоцій; 5) економічна поведінка, активні вольові дії, що цілеспрямовано змінюють довкілля.

Отже, накопичення знань в галузі економічної психології дає змогу долати труднощі спілкування, вирішувати завдання підвищення життєвого рівня, зайнятості, трудової дисципліни, вдосконалювати економічну політику. Економічна психологія перетворюється на пошуковий напрям, що інтенсивно розвивається та застосовується як у фундаментальних теоретичних дослідженнях, наприклад у розвитку концепції маржиналізму, так і у вивченні сфер менеджменту та маркетингу.

Завданнями і функціями психолога у сфері економіки, професійно-психологічної роботи є психологія позитивної мотивації до праці, трудових відносин, соціально-психологічного клімату в колективі, підприємництва, керівництва, менеджменту, психологічні аспекти конфліктів і претензій в економічному середовищі, поведінки клієнта, акціонера, співробітника організації, психологія шахрайства, економічного вибору і переваг.

Подальші напрями спільних наукових досліджень мають сприяти гармонізації взаємодії особистості і соціального середовища та їх підготовки до цієї науково-практичної взаємодії.

Література

1. Зеер Э.Ф. Психология профессий: [Учеб. пособие] / Э.Ф. Зеер. – 2-е изд. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.
2. Коломінський Н.Л. Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект): [Монографія] / Н.Л. Коломінський. – К.: МАУП, 2000. – 286 с.
3. Кузьмина Н.В. Формирование педагогических способностей / Н.В. Кузьмина. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1961. – 194 с.
4. Маркова А.К. Психология профессионализма / А.К. Маркова. – М.: Знание, 1996. – 254 с.

5. Романова Е.С. Психологические основы профессиографии: [Учеб.-метод. пособие к спецпрактикуму] / Е.С. Романова, Г.А. Суворова. – М.: МПГУ, 1990. – 182 с.
6. Цвайнерт Й. История экономической мысли в России, 1805–1905 [Текст]: [монография] / Й.Цвайнерт; пер. с нем. Л.И. Цедилин; науч. ред., пер. В.С. Автономов; Государственный ун-т. – Высшая школа экономики. – 2-е изд. – М.: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. – 410 с.

Анотації

Дмитро ЛАЗАРЕНКО, Лариса СТЕПАНЕНКО Економічна психологія та обізнаність як чинники формування економічної грамотності

У статті обґрунтовано необхідність розвитку економічної психології у зв'язку з потребою суспільства в сучасних фахівцях із новим мисленням, доведено спорідненість напрямів досліджень та спільну проблематику різних наук у соціально-економічному контексті, визначено акцент сучасної науки на психологічній складовій економічної діяльності індивідів і соціальних груп, наголошено на необхідності розв'язання цієї проблеми у межах освітньої системи.

Ключові слова: економічна психологія, професіоналізм, економічна грамотність, економічна складова.

Дмитрий ЛАЗАРЕНКО, Лариса СТЕПАНЕНКО Экономическая психология и осведомлённость как факторы формирования экономической грамотности

В статье обоснована необходимость развития экономической психологии в связи с потребностью общества в современных специалистах с новым мышлением, доказаны сходство направлений исследований и общая проблематика разных наук в социально-экономическом контексте, определён акцент современной науки на психологической составляющей экономической деятельности индивидов и социальных групп, подчёркнута необходимость решения данной проблемы в пределах образовательной системы.

Ключевые слова: экономическая психология, профессионализм, экономическая грамотность, экономическая составляющая.

Dmytro LAZARENKO, Larysa STEPANENKO Economic psychology and knowledge as factors of forming of economic literacy

In article deals with the problem of the development necessity of economic psychology in connection with the requirement of society in modern specialists with new thinking, the cognation of researches directions and general agenda of different sciences is well-proven in a socio-economic context; the accent of modern science is defined on the psychological constituent of economic individuals' and social groups functioning; the necessity of decision of this problem decision within the limits of the educational system is underlined.

Keywords: economic psychology, professionalism, economic literacy, economic constituent.